

YENİ BİLGİLER IŞIĞINDA RESSAM MEHMET ALİ LAGA

*Elvan TOPALLI**

ÖZET

Türk resminin gelişimindeki ilk evrelerde önemli yer tutan asker ressamlarından biri olan Mehmet Ali Laga (1878-1947), Türk tarihinin en hareketli dönemlerinden birinde yaşamış ve yaşamından izler, resimlerine de yansımıştır. Yaşamıyla ve resim üslubuyla döneminin diğer ressamlarından ayrılan Laga, Balkan ve Çanakkale savaşlarına katılmış, Bulgarlar'ın eline esir düşmüş, ama resimden vazgeçmemiş, askeri okullarda resim öğretmenliği yaparak resim sergilerine katılmış bir ressamımızdır. Bunlara rağmen Mehmet Ali Laga'ya gereken önem verilmemiştir ve Türk resim sanatını konu alan kaynaklarda aktarılan bilgiler de birbirinin aynı nitelikte olup belli hatalar içermektedir. Hayatına ve faaliyetlerine dair bu hataların bazıları, burada düzeltilirken bazıları da yeniden tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: asker ressam, Zafir ailesi, Balkan Savaşı, esaret, Anton Mitov, Çanakkale Savaşı, Galatasaray sergileri.

ABSTRACT

In the Light of New Information Painter Mehmet Ali Laga

Mehmet Ali Laga was a military artist, who has a significant role in the early developing phases of Turkish Painting. He lived in one of the most restless times of Turkish history, and all that remains in his life had serious influences in his paintings. Laga, who differs from other painters with his life and style in his era, fought in Balcanic War and Battle of Gallipoli, captured by Bulgars as a prisoner of War, but he did not give up painting. He gave painting lessons in Military Schools, and participated in many exhibitions. In despite of all, unfortunately he is extremely

* Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi.

neglected. All of the limited information about him obtained from the resources of Turkish Painting is similar to each other and has significant errors. Some of the errors about his life and work will be corrected here, while some others will be open to discussion.

Key Words: *Military artist, Zafir Family, Balcanic War, captivity, Anton Mitov, Battle of Gallipoli, Galatasaray Exhibitions.*

Bu araştırmada öncelikle sanatçı Mehmet Ali Laga'nın askeri safahatını belirlemeye önem verilmiş ve bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece resimlerini gruplandırmanın, tarihlendirmenin ve hatta resim üslubunu anlamının kolaylaşacağı düşünölmüştür. Bu yüzden –sadece Laga için değil, bu dönem ressamları ve özellikle asker ressamları için- doğrudan arşiv belgelerinden yararlanmanın gerekliliği ve faydası bir kez daha anlaşılmaktadır. Laga ile ilgili olarak şimdye kadar yazılanların hatalar içermesi, arşiv belgelerine dayandırılmamasından ve yazarların, belli sanat kitaplarını kendilerine esas almalarından kaynaklanmıştır. Arşiv belgelerini esas aldığımızda ise Laga'nın görev ve rütbe tarihleri, neredeyse tamamen deđişmiştir¹. Bu belgeler, Laga'nın asker yönünü anlamamıza yardımcı olmakla birlikte ressam yönünü anlamamızda zaman zaman yetersiz kalmış; böyle durumlarda çeşitli tahminler yürütölmesine yol açmıştır. Arşiv belgeleri ışığında hazırlanmakta olan kitapta, ressamın sanatsal dönemleri, üslubu, eserleri, kişiliği ayrıntısıyla yer alacaktır.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş döneminde yaşamış asker ressamlarımızdan biri olan Mehmet Ali Laga (1878-1947), hem yaşamı, hem ressamlığı açısından Türk resim sanatında önemli bir yere sahiptir. Meşrutiyet dönemi ressamları arasında sayıldığı gibi doğum tarihleri 1880'lere rastlayan 4. asker ressamlar kuşağı içinde de yer almaktadır (Tansuğ, 1993: 149) (Res.1). Türk tarihinin belki de en önemli, en hareketli ve radikal değişimlerin gerçekleştiği bir döneminde yaşaması; asker ressam olarak dönemin savaşlarına katılması, Mehmet Ali Laga'nın önemini arttırmaktadır.

Türk resim sanatıyla ilgili çeşitli kaynaklarda Mehmet Ali Laga'nın, Zafir ya da Zafiri adlı soylu bir aileden geldiği, Zafirizade'lerden ya da Şeyh Zafir ailesinden olduğu yazılmıştır (Boyar, 1948: 133)². Mehmet Ali Laga,

¹ Arşiv belgelerinde numaralandırılma yapılmadığından belgeler, adlarına göre dipnotlarda ve bibliyografyada belirtilmiştir.

² (Göltekin, 1992: 42; İslimyeli, 1965: 76; İslimyeli, 1967b: 441; Giray, 1999: 209; Giray, 2000: 106; Gören, 1997a: 156; Gören, 1999a: 41; Özsezgin, 1999: 331; Tansuğ, 1991: 3; Şener, 2002: 34; Başkan, 1994: 61; Başkan, 1997: 94; Dönmezoğlu, 1995: 97; Arseven, 199; Aksaray, 2004: 158).

Trablusgarp doğumlu³ (Res.2) olup kaynaklarda daha çok Şeyh Zafir olarak geçen Muhammed Zafir el-Medeni (1828-1903)'nin torunudur. Muhammed Zafir el-Medeni, Şaziliyye tarikatının Medeniyye kolunun kurucusu (Vassaf, 1990: 258; Eyüboğlu, 1987: 273; Şapolyo, 1964: 199) olan Şeyh Muhammed Hasan Zafir el-Medeni (1780-1847) ile Kamer Hanım'ın 14 çocuğundan biridir (Vassaf, 1990: 259; Büyüker, 2004: 18) ve kardeşi Hamza Zafir'in aracılığıyla 1870'de ilk kez İstanbul'a gelmiştir⁴.

³ 1326 (1910) senesine ait Nüfus Tezkeresinin Sureti (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1340 (1924) senesinde Bursa İkinci Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1926 senesine ait sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1927 senesinde Halicioğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan Tercüme-i Hal Kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

⁴ Hamza Zafir, İstanbul'a geldiğinde, daha önce Trablusgarp valisi olan Mahmud Nedim Paşa (ö.1883) tarafından Pertevniyal Valide Sultan'a takdim edilmiş ve Hamza Zafir'in, Valide Sultan'a ağabeyi Muhammed Zafir'den bahsetmesi sonucunda o da İstanbul'a gelmiştir (Güven, 1999: 369). Ayşe Osmanoglu ise babası Sultan II.Abdülhamid'in Hamza Zafir ile tanıştıktan sonra Muhammed Zafir'i davet ettiğini anlatmaktadır (Osmanoglu, 1994: 24-25). Sonuçta 1870'de İstanbul'a gelen Muhammed Zafir, bildiğimiz kadarıyla 1873'te ikinci eşi olan Tir-i Nigah Hanım (ö.1926) ile evlenmiştir (Büyüker, 2004: 19). Muhammed Zafir'in ilk eşi ise Deblec Hanım (ö.1912)'dir (Büyüker, 2004: 20). İkinci evliliğini yaptıktan sonra İstanbul'dan ayrılan Muhammed Zafir, 1876'da II.Abdülhamid'in davetiyle ikinci kez İstanbul'a gelmiştir. Padişahın cülusunu 6-7 ay öncesinden bilen Şeyh Zafir, II.Abdülhamid'in, önemli meseleleri danıştığı bir nevi müneccimbaşı olmuştur (Ergin, 1941: 884). Sonrasında defalarca İstanbul'dan ayrılmak isteyen Şeyh Zafir'e padişah bu görevi dolayısıyla izin vermemiş olmalıdır. 1903'teki ölümüne kadar İstanbul'da yaşayan (Vassaf, 1990: 260; Büyüker, 2004: 19-20) Şeyh Zafir için 1886'da, Beşiktaş'ta, Yıldız Sarayı yakınında, Cihannüma Yıldız Caddesi Serencebey Yokuşu 265 no. Ada ve 4.no.lu parselde kayıtlı bulunan Şeyh Zafir Tekkesi (Ertuğrul Tekkesi / Şeyh Zafir Şazeli Dergahı) (Tanman, 1998: 190; Büyüker, 2004: 29; Özdamar, 1994: 197; Güven, 1999: 389; Kara, 2002: 33; Özcan, 1999: 226) ve yakınındaki konaklar (harem ve misafirhane binaları) inşa edilmiştir. Bu yapı, 1882'de açılan Mekteb-i Hamidi'nin 1892'de burada eğitim vermesi, padişahın sarayına yakın olması, padişahın adını taşıması, Hazine-i Hassa'dan ayda 20 lira yardım alması, gerektiğinde başka masrafların da Hazine tarafından karşılanması, idaresine saraya mensup yüksek şahsiyetlerin katılması ve Abdullah Zafir Bey'in bu kişiler arasında yer alması açısından önemlidir (Ergin, 1941: 775-777). Daha sonra 1940'lı yıllarda, tekkenin üst katının 24.İlkokul ve Şair Nedim İlkokulu olarak yine eğitim amaçlı kullanılması dikkat çekicidir (Ener, 1995: 105). Muhammed Zafir'in ölümünden sonra buradaki yapılara, tasarımı İtalyan mimar Raimondo d'Aronco'ya ait olan türbe, kitaplık ve çeşme eklenmiştir (1906)

Muhammed Zafir'in iki eşinden 14 erkek, 9 kız çocuğu olmuştur (Vassaf, 1990: 260; Ener, 1995: 106)⁵. Oğullarından Ali'nin, Zehra Hanım ile evliliğinden de 1878 (1294)'de Mehmet Ali (Laga) doğmuştur⁶. Trablusgarp'de doğduğu bilinen Mehmet Ali'nin ailesinin İstanbul'a ne zaman geldiği belli değildir; kayıtlarda da bununla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ama Mehmet Ali'nin ilk, orta ve lise tahsilini Kuleli'de yaptığı düşünülürse (Boyar, 1948: 133)⁷ çocukluğundan itibaren İstanbul'da oldukları tezi ileri sürülebilir. Mehmet Ali ilk gençlik yıllarında ve sonrasında, aralıklı olarak yukarıda bahsedilen Şeyh Zafir konaklarında yaşamıştır⁸. Aile ile yapılan görüşmelerde de sadece Zafir konaklarından, Büyükkada'daki evden ve Beşiktaş-Akaretler'deki atölyeden bahsedilmiştir⁹.

Aldığı Resim Eğitimi ve Askeri Safahatı

İlk- orta- lise tahsilini Kuleli'de yapan Mehmet Ali'nin resme olan ilgisi ve yeteneği de okuldayken gelişmiştir. Mehmet Ali'nin resim derslerine ilk olarak ressam Hüseyin Zekai Paşa'nın (1860-1919) kardeşi Hasan Rıza (1864- ?) gelmiş, onu bu konuda desteklemiş ve onunla özel

(Tanman, 1994: 140; Güven, 1999: 390; Aslanapa, 1986: 458-459; Barillari ve Godoli, 1997: 100; Batur, 1996: 109).

- ⁵ Ama Kamil Büyüker, kitabındaki dipnotta, Abidin Zafir ile yaptığı görüşmede, şeyhin eş ve çocuk sayısının daha fazla olduğunu belirtmektedir (2004: 20). Güngör Tekçe de, şeyhin 30 çocuğu, 27 torunu ve 22 torun çocuğu olduğunu yazmaktadır (2007: 80). Şeyh Muhammed Zafir'in oğullarından İbrahim (1871-1947), kendisinden sonra tekke şeyhliğini yürütmüştür (Güven, 1999: 392; Vassaf, 1990: 260).
- ⁶ 1326 (1910) senesine ait Nüfus Tezkeresinin Sureti (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1340 (1924) senesinde Bursa İkinci Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1926 senesine ait sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)
- ⁷ 1340 (1924) senesinde Bursa İkinci Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)
- ⁸ 1326 (1910) senesine ait Nüfus Tezkeresinin Sureti (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan Tercüme-i Hal Kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)
- ⁹ Mehmet Ali Laga'nın yeğeni ve tek varisi olan Fahire Yatıkkaya'nın oğulları Naci ve Uğur Yatıkkaya ile yapılan görüşmeler. Dolayısıyla Mehmet Ali'nin, bazı kaynaklarda (Giray vd., 1995: 270; Devrim, 2003: 21) belirtildiği gibi çocukluk yıllarını bir yalıda geçirdiği düşüncesi yanlış görünmektedir.

olarak ilgilenmiştir. Bu ilgiden memnun olan ve gayrete gelen Mehmet Ali, resme daha fazla vakit ayırmaya başlamıştır (Boyar, 1948: 133; Giray, 1999: 209). Bahsedilen Hasan Rıza, bazı kaynaklarda Şehit Hasan Rıza olarak geçmektedir (Gören, 1998a: 635; Gören, 1999b: 547; Köksal, 1989: 45)¹⁰.

Hasan Rıza'dan sonra Mehmet Ali'nin resme ilgi ve sevgisini arttıracak olan hocaları, Türk resminde Batılı anlamda yağlıboya resim yapan ilk ressamlardan Osman Nuri Paşa (1839-1906) ile onun öğrencisi olan, Türk resminde özellikle manzara türünde bir ekol yaratan Hoca Ali Rıza (1858-1930)'dır. İkisi de Kuleli İdadisi'nde ve Harbiye Mektebi'nde yıllarca eğitim vermiş; öğrencilerine resim sanatını sevdirmek için büyük çaba harcamışlardır. Osman Nuri Paşa'daki görev bağlılığı ve öğrencilerini resim sanatı konusunda en üst düzeyde eğitime çabası (Turgut, 2005: 48)¹¹, Hoca Ali Rıza'ya ve ondan da öğrencilerine geçmiş; Mehmet Ali dahil olmak üzere yetiştirdikleri asker ressamlar da onların çabalarını boşa çıkarmayarak aynı istek ve özveriyle çalışmışlardır.

Mehmet Ali'nin resim üslubunun gelişmesinde özellikle Hoca Ali Rıza önemli rol oynayacaktır. Hoca Ali Rıza ile Mehmet Ali'nin resim üslupları, teknikleri ve konuları arasında benzerlikler çoktur ve hocasının, Türk sanat tarihinde o güne kadar eşine rastlanmayan bir değer olduğunu

¹⁰ Şehit Hasan Rıza'nın Kuleli'de çalıştığına dair bir bilgi olmamasının yanı sıra Hüseyin Zekai Paşa'nın kardeşi olan Hasan Rıza hakkında az da olsa bilgimiz var (Taktak, 1984a: 20). Sami Yetik, Hüseyin Zekai Paşa'nın biraderi piyade binbaşı Hasan Rıza'nın, Kuleli Askeri Lisesi'nin kıymetli resim hocalarından biri olup son derece nazik ve muktedir bir sanatkar olduğunu yazarken (Yetik, 1940: 76) Nüzhet İslimyeli de, 1883'te Harbiye'den mezun olan Hasan Rıza'nın 1888-1895 yılları arasında Kuleli'de resim öğretmenliği yaptığını belirtmektedir (İslimyeli, 1965: 55). Pertev Boyar'ın kitabında geçen ifade de, Mehmet Ali Laga'nın kendi sözleri olduğundan, bahsedilen kişi Şehit Hasan Rıza değildir. İki ressamın adlarının Hasan Rıza oluşu ve ikisinin de Üsküdarlı oluşu, kaynaklardaki bu karışıklığa neden olmuş olabilir.

¹¹ Osman Nuri Paşa, idadi sınıflarında başarılı olan öğrencilerini unutmuyarak Harbiye'ye geçtiklerinde onları arayıp bulmakta ve resimhaneye devam etmelerini sağlamakta; Harbiye son sınıf öğrencilerine de birer tablo yaptırarak onları ödüllendirmektedir (Yetik, 1940: 40; İslimyeli, 1965: 37). Sami Yetik, Osman Nuri Paşa'nın, Kuleli Askeri Lisesi'nde muallim olduğunu ve haftanın iki günü liseye, Perşembe günü de Harbiye Mektebi resimhanesine gittiğini belirtirken (Yetik, 1940: 39) Harbiye resimhanesindeki atölye şefinin Osman Nuri Paşa olduğunu, ama işleri, resim muallim muavini Rıza'ya bıraktığını ve öğrencilerle ilgilenenin o olduğunu yazmıştır (Yetik, 1940: 103; Ünver, 1949: 6). Harbiye'deki resimhanenin kurulmasına öncülük eden (Ünver, 1949: 6; Derman¹¹; Erhan, 1986: 9; Oral, 2002: 36; Gören, 2002a: 434) Hoca Ali Rıza, 1883-1911 yılları arasında Harbiye Mektebi'nde hocadır (Turgut, 2005: 49) ve o da, öğrencilerini, kendi yaptığı resimlerle ödüllendirip yüreklendirmektedir.

belirten Mehmet Ali'nin (İslimyeli, 1967a: 33; Ünver vd., 1966: 13), Hoca Ali Rıza ekolünden geldiğini söylemek mümkündür. Okul arkadaşı Mehmet Sami (Yetik) (1878-1945)'ye Hoca Ali Rıza'yı tanıştıran da Mehmet Ali'dir (Yetik, 1940: 102; Özsezgin, 1997: 22)¹².

Kuleli İdadisi'nde eğitimini tamamladıktan sonra 1896 (1312)'da Harbiye Mektebi'ne giren¹³ Mehmet Ali, 1898 (1314)'de Harbiye Mektebi'nden 314-117 sicil numarası¹⁴ ve mülazım-ı sani (teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur¹⁵. O sene mezun olan 606 öğrenciden 499'u piyade sınıfından olup Mehmet Ali de bu sınıftandır (Çam, 1999: 49)¹⁶. Harbiye'den mezun olduğu yıl (1898) rütbesi mülazım-ı evveliğe (üst-teğmen) yükseltilerek Trablusgarp-Bingazi'ye gönderilmiştir¹⁷. 1902 (1318)'de yüzbaşı rütbesine terfi ettirilerek Trablusgarp'de görevlendirilmiş

¹² Mehmet Ali'nin anlattıklarından, ressam Mehmet Sami ile Kuleli İdadisi'nde okurken tanıştığı anlaşılmaktadır (Boyar, 1948: 133; İslimyeli, 1965: 76). Mülkiye İdadisi'nden Kuleli İdadisi'ne kendi isteğiyle geçiş yapan Mehmet Sami (Yetik)'nin sözleri de bunu destekler yöndedir; sanat yolunda ilk karşılaştığı arkadaş olarak Mehmet Ali'yi göstermekte ve sanat aşkının köklenmesinde onun rol oynadığını söylemektedir (1940: 102-103). Sezer Tansuğ, iki ressamın Kuleli'deyken tanıştığını belirtirken (1997: 1087) Kaya Özsezgin'in (1981) önceleri bu fikri paylaşmadığı sonradan bu doğrultuda bilgi verdiği görülmektedir (1997: 21).

¹³ 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1926 senesine ait sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan Tercüme-i Hal Kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

¹⁴ 1340 (1924) senesinde Bursa İkinci Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1926 senesine ait sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan Tercüme-i Hal Kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

¹⁵ 1334 (1918) senesine ait sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); Mehmet Ali'nin, kıdemli yüzbaşılığa terfi olunması için verdiği 1332 (1916) tarihli dilekçe (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

¹⁶ 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1926 senesine ait sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

¹⁷ 1334 (1918) senesine ait sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

ve 1905 (1321)'e kadar burada kalmıştır¹⁸. 1906 (1322)'de kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine terfi ettirilerek İstanbul'daki Hassa Ordusu Erkan-ı Harbiyesi resimhanesine nakledilmiştir. 1908 (1324)'de görevi değiştirilerek Yıldız fırkasında yeni teşekkül eden 5.alay 4.tabur kolağalığına getirilmiş; 1909 (1325)'da tasfiye-i rütbe kanunu gereğince rütbesi yüzbaşılığa indirilmiştir¹⁹. Aynı yıl içinde önce Mekteb-i Harbiye-yi Şahane bölük kumandanlığına nakledilmiş; sonra Küçük Zabıt (astsubay) İptidai Mektebi'nde görevlendirilmiştir²⁰. 1911 (1327) sonlarında Kuleli Askeri İdadisi'nde resim muallimliğine tayin edilmiş²¹; 1912 (1328)'de Balkan harbi dolayısıyla önce Edirne-İskeçe'de yüzbaşı olarak görev almış, sonra ressam olduğu için Mevki-i Müstahkem ressamlığına alınmış ve sonrasında da Mevki-i Müstahkem Divan-ı Harb azalığına²² getirilmiştir. 1913 (1329)'de Malkara'nın düşman eline geçmesiyle esir olarak Sofya'ya götürülmüş; bir sene kadar sonra İstanbul'a iade edilerek Kuleli Mektebi'ndeki resim muallimliğine dönmüştür. Ama I.Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla 1914-1918 (1330-1334) tarihleri arasında Çanakkale Mevki-i Müstahkem ressamlığı görevini yürütmüştür²³. Bu arada 1916 (1332)'de tekrar kolağası; 1918 (1334)'de binbaşı olmuştur²⁴.

¹⁸ 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

¹⁹ 1334 (1918) senesine ait sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

²⁰ 1334 (1918) senesine ait sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

²¹ 1340 (1924) senesinde Bursa İkinci Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

²² Askeri mahkeme: 21 Şevval 1286 tarihli eski Askeri Ceza Kanunu'nun 48.maddesine göre beş askerden oluşurdu.

²³ Mehmet Ali'nin, kıdemli yüzbaşılığa terfi olunması için verdiği 1332 (1916) tarihli dilekçe (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1926 senesine ait sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

²⁴ 1334 (1918) senesine ait sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1926 senesine ait sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan Tercüme-i Hal Kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

Savaşlarda Ressam Olarak Görev Alması, Ressamlığı ve Hocalığı

Mehmet Ali'nin ressamlık kariyeri, askeri kariyerine paralel bir gelişme göstermekte olup yaşadıkları resimlerine de yansımıştır. Bu dönemde, Mehmet Ali'nin çalışmalarına kronolojik olarak bakmaya çalışalım.

Mehmet Ali ve Mehmet Sami (Yetik), 1909'da kurulan, Türk resim sanatının gelişmesinde önemli rol oynayan ve ilk sanatçı birliği olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin faaliyetlerinde birlikte çalışmışlardır. Kimi kaynaklarda (Yetik, 1940: 102)²⁵ Mehmet Ali'nin, cemiyetin kurucu üyelerinden biri olduğu söylenmekte; birçok kaynakta ise cemiyetin kurucu üyelerinin çoğunluğunu, Sanayi-i Nefise Mektebi mezunlarının oluşturduğu belirtilmekte ve dolayısıyla sayılan adlar arasında Mehmet Ali'ye yer verilmemektedir. Guruba daha sonra katılanlar olduğu gibi aralıklı olarak çalışanların olduğu hatırlanırsa Mehmet Ali'nin de bu şekilde çalıştığı düşünülebilir.

Daha sonra Mehmet Ali ve Mehmet Sami'nin, Balkan harbinde Edirne Mevki-i Müstahkemi'nde görevli olduğu görülmektedir. Mehmet Sami bölükte, Mehmet Ali Divan-ı Harp'tedir (Boyar, 1948: 134; Özsezgin, 1997: 23). İkisi burada, fırsat buldukça resim yapmaya devam etmiş; Edirne, Bulgarlar'ın eline geçtiğinde, iki bavula zor sığdırdıkları resimleri bir eve bırakmışlar, ama bunlar daha sonra Bulgarlar'ın eline geçmiştir²⁶. İki ressam, Sofya'da esir tutuldukları süre içinde resim yapmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla iki ressamın Kuleli'de okurken başlayan birlikteliği, yine aynı okuldaki meslek yaşamında, çeşitli sergilerde, Edirne ve Sofya'da devam etmiştir.

Muallim Vahyi'nin²⁷, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'nin 14.sayındaki yazısında da iki ressamın bu günlerinden şöyle bahsedilmektedir:

“...Edirne'de muhasara ve muharebe-i daimenin bütün nevmidi ve hırman, bütün fıkdan ve noksan içinde güzeran olan o kıvılcık ve

²⁵ (Özsezgin, 1981; Şener, 2002: 37; Başkan, 1991: 20; Başkan, 1994: 61; Anonim, 1989: 5)

²⁶ Belma Saraççı, bu resimlerin Sofya'daki bir eve bırakıldığını yazmaktadır (1991: 84); ama bahsedilen evin, Edirne'de olması, hem daha akla yakındır; hem de Mehmet Ali Laga'nın Pertev Boyar'a anlattıklarıyla uyumaktadır (Boyar, 1948: 136). Tarafımızdan Sofya'da yapılan araştırmada, ressamların eserlerine rastlanmamıştır.

²⁷ Muallim Vahyi (Ölmez) (1878-1957): Edirne Harbiyesi'ndeki on yıllık görevinden sonra Kuleli Askeri Lisesi'nde çalışmış, 1930'da emekli olmuştur. Çeşitli özel okullarda hocalığını sürdüren Muallim Vahyi, çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yayınlamış ve kitaplar yazmıştır.

kanlı, lakin bir Osmanlı için pek sevimli, şanlı devresinde bile Sultan Selim Cami-i Şerifi gibi abidat-ı mimariye karşısında pek derin bir hiss-i istiğrak geçirirler; onu, pek çok olmayan emsalini ancak aşk-ı sanatın verdiği bir vecd-i hayret ve veleh içinde etüt ederlerdi. Sofya'ya canlı birer cenaze gibi indiğimiz (..) zaman da ben bu kıymetkar kardeşlerin eşya namına ancak bazı etütlerini getirebilmiş olduklarını gördüm.” (Vahyi, 1330: 146)

Edirne'deyken Sanayi Mektebi müdürü ressam Hasan Rıza'yı evinde ziyaret eden iki ressamdan Mehmet Ali, Edirne düştüğünde, komutanlık odasındaki bir tabloyu şasesinden keserek düşman elinden kurtarmıştır; kurtardığı bu resmin kompozisyonu Hasan Rıza'ya, boyası deniz ressamı Gelibolulu İhsan'a aittir ve Mehmet Ali, bu resmi İstanbul'a dönene kadar yanında taşımıştır (Boyar, 1948: 135-136, 151-152). Pertev Boyar'a göre resim, Fatih'in Edirne'den İstanbul üzerine hareketini konu almaktadır (1948: 136)²⁸. Mehmet Sami'nin, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'nde yayınlanan yazısı içinde yer alan Hasan Rıza'nın tablosu altında, bu muhteşem tablonun, Zafirizadelerden Kuleli İdadisi resim muallimi yüzbaşı Mehmet Ali Bey tarafından şasesinden kesilerek düşmanın elinden kurtarıldığı; Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin Edirne'den İstanbul üzerine hareketini gösteren tablonun kompozisyonunun ressam Hasan Rıza Bey'e, boyasının merhum İhsan Bey'e ait olduğu yazılıdır²⁹. Böylece Pertev Boyar'ın bu kaynağı kendisine esas aldığı anlaşılmakta; M.Sami Yetik (1940: 131) bu bilgiyi daha sonra kitabında yinelerken başka yazarlar da aynı doğrultuda bilgi vermektedir (İslimyeli, 1965: 84; Tansuğ, 1985: 25; Özdeniz, 2000: 200). Bahsedilen yağlıboya tablo, 188 x 54 cm. boyutlarında olup Laga'nın ölümüne kadar Beşiktaş'taki atölyesinde durmuştur (İslimyeli,

²⁸ Ama bazı kaynaklarda, bu resmin Fatih'in fetih tablosu olduğu, daha sonraları bu tablonun o dönemin Topkapı Sarayı Müzesi müdürü Haluk Şehsuvaroğlu tarafından Laga'nın ailesinden satın alınarak müzenin resim galerisine konduğu belirtilmektedir²⁸. Kaynaklardan biri, Süheyl Ünver'in "Ressam Şehit Hasan Rıza" adlı kitabı olup yazarın hiçbir dipnot vermediği görülmekte (1970: 16); dolayısıyla bu bilgiyi nereden elde ettiği bilinmemekte, daha sonraki yazarların da onu kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır (Bayazoğlu, 2003: 26; Gören, 2003: 281). Diğer taraftan bizce, Mehmet Ali ve Mehmet Sami'nin, Balkan Harbi sırasında Edirne'de bulunmaları, ölümünden bir gün evvel Hasan Rıza ile görüşmeleri, Mehmet Sami'nin daha sonra *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'nde kaleme aldığı yazıda (1330: 148) söylediklerinin doğruluk payını arttırmaktadır.

²⁹ Ahmet Kamil Gören, sunduğu bildiriye, bu yazıya gönderme yapmakla birlikte Süheyl Ünver'e dayanarak M.A.Laga'nın kurtardığı tablonun Hasan Rıza'nın Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a Girişi tablosu olduğunu belirtmektedir (2003: 281, 284).

1965: 84; İslimyeli, 1966: 16; İslimyeli, 1967c: 341-342); bugün ise İstanbul Deniz Müzesi'ndedir (Ünver, 1970: 15)³⁰.

Edirne düşünce Mehmet Ali ve Mehmet Sami, savaş esiri olarak Sofya'ya gönderilmişlerdir. Bu trajik günleri Mehmet Ali samimi bir dille şöyle anlatmaktadır:

“Edirne'nin sukutunu müteakip esir olarak Sofya'ya sevk edildik. Usera kafilesini sevk ederlerken ben Sami'nin eteğine ve Sami benim eteğime sarılarak birbirimizden ayrılmamak için var kuvvetimizi sarf ettik nihayet Sofya'ya geldik bizi tabur halinde dizdiler. Bu sefer daha sıkı olarak hakikaten birbirimize yapıştık. Hamdolsun yine ayrılmadık. Otelere sevk ediyorlar yine birbirimize yapıştık. Velhasıl bir odaya düşerek iki yatak başbaşa gelinceye kadar. O zaman ikimiz de rahat rahat (oh) dedik.”
(Boyar, 1948: 134)

Onbeş gün otel (Rotopi oteli) odasında tutulan ressam, serbest bırakıldıklarında ilk iş olarak resim malzemesi satan bir dükkana gitmişler, ceplerindeki parayla yağlıboya, suluboya ve pastel takımları almışlardır. Önceleri otel odasındaki pencereden resim yaparlarken sonraları sokakta da resim yapmaya başlamışlardır. Bir gün sokakta çalışırken ihtar alan Mehmet Ali, sonraki gün karakola götürülmüştür. Ama bu arada Sofya Sanayi-i Nefise Mektebi'nde okuyan öğrencilerin dikkatini çekmişler ve öğrenciler, mektep müdürü ressam Anton Mitov (1862-1930)'a onların resimlerini övmüşlerdir. Bunun üzerine A. Mitov, resimleriyle birlikte ressamlarımızı görmek istemiştir. Mehmet Sami'nin önerisiyle resimleri yanlarına almadan Mitov'un huzuruna çıkmışlar; Mitov, onları soğuk karşılamış, doğrudan Çallı İbrahim'den ve kendi oğlunun onunla birlikte olduğundan bahsetmiştir. Bu tavır karşısında Mehmet Sami, Çallı kadar kuvvetli başka ressamlarımız da olduğunu belirterek resimlerini görmek isteyen Mitov'u, kaldıkları otele davet etmiştir. Daveti kabul ederek otele gelen Mitov, resimleri görünce onlara hayran kalmış ve ressamlarımızın Mitov ile ilişkisi daha samimi bir hava almış, daha sık görüşür olmuşlardır (Boyar, 1948: 134-135)³¹.

Muallim Vahyi de (1330: 146), daha önce belirtilen yazısında, iki esir ressamımızın, Sofya'daki eski ve yeni bütün güzellikleri, ellerindeki defterlere kaydetme arzusunda olduklarını, bunun için resim araç gereçlerini aldıklarını, resim yapmak için resmi izin almak istediklerini, ama alamadıklarını belirtmektedir. Bunun üzerine Mehmet Sami kalemine, Mehmet Ali fırçasına dört elle sarılmıştır. Bulgar çocuklarının limon kabuğu,

³⁰ (Başkan, 1999: 52; Gören, 2003: 290; Özdeniz, 2000: 200; Anonim, 1994: 10; Aksaray, 2004: 44, 50-51).

³¹ Sofya'daki araştırmalar sırasında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

moloz parçası atmak gibi tecavüzlerinden de yılmayan Mehmet Ali, hiç boş durmadan, vecd-i sanat içinde çalışmış; Sofya'nın en güzel manzaralarını, mimari anıtlarını resmetmiştir. Muallim Vahyi'ye göre bu resimlerin sayısı otuz-kırk kadardır³². Yazar, ayrıca Mehmet Sami ile Mehmet Ali'nin, Bulgar Sanayi-i Nefise Mektebi'ni, "büyük üstad"ını³³ gördüklerini, yaptıkları resimleri kendisine gösterdiklerini dile getirmektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere, Sofya'daki esaretinden sonra Kuleli İdadisi'ndeki işine geri dönen Mehmet Ali, 1914-1918 yılları arasında Çanakkale Mevki-i Müstahkem ressamı olarak görevlendirilmiş³⁴; bu süre içinde, Çanakkale civarındaki yerleri ve savaş görüntülerini özellikle karakalem olarak yaptığı resimlerine yansıtmıştır.

Bu arada, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim görmüş ve bu okulun açtığı sınavı kazanarak veya kendi imkanlarıyla Paris'e resim öğrenimi için gitmiş bir grup genç sanatçı (1914 Kuşağı/ Çallı Kuşağı sanatçıları), 1914'te I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte yurda dönmek zorunda kalmış ve döndüklerinde Osmanlı Ressamlar Cemiyeti içinde bir canlanmaya neden olmuştur (Şerifoğlu, 2003: 15-16). Bu canlanmanın bir sonucu olarak 1916 ilkbaharında, İtalyanlar'a ait Societa Operaia binası Galatasaraylılar Yurdu'na dönüştürülerek Birinci Galatasaray sergisine ev sahipliği yapmıştır. İlk iki sergi, bu binada açılırken sonrakiler, Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi), temmuz-ağustos aylarında açılacaktır. Galatasaray sergileri olarak bilinen bu sergiler, 1918 yazı hariç 1951'e kadar Mekteb-i Sultani'de, büyük resim atölyesi ile iki yanındaki sınıfları kapsayan mekanlarda sürekli düzenlenmiştir (Berk, 1943: 29)³⁵. Kimi kaynaklarda (Berk, 1972: 23)³⁶ belirtilmesinin yanı sıra sergiler için hazırlanan kataloglardan da anlaşıldığı üzere Mehmet Ali, bu sergilerden bazılarında katılmıştır. Ama bu kataloglarda iki Mehmet Ali adıyla karşılaşılmaması, kişilerin tam

³² Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği tarafından 8-9 Aralık 2007 tarihinde, Samsun'da düzenlenen I.Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi'nde "Esir Asker Ressam Mehmet Ali Laga'nın Fırçasından 1913 Sofya'sı" başlıklı bildiri, tarafımdan sunulmuş olup yayına hazırlanmaktadır.

³³ Anton Mitov (1862-1930)

³⁴ Mehmet Ali'nin, kıdemli yüzbaşılığa terfi olunması için verdiği 1332 (1916) tarihli dilekçe (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü); 1926 senesine ait sicil kağıdı (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

³⁵ (Şerifoğlu, 2003: 20; Gören, 1993: 23; Gören, 1994: 16; Gören, 1996: 50; Gören, 1997a: 39-40; Gören, 1998b: 47; Şanlıer, 2003: 23; Giray vd., 1995: 193; Giray, 2002: 17; Berk ve Gezer, 1973: 22, 25; Özsezgin, 1998: 14).

³⁶ (Tansuğ, 1993: 121-122; Gören, 1993: 23; Gören, 1994: 16; Gören, 1998b: 47-48).

olarak belirlenmesinde problem yaratabilmektedir. Bu iki isimden biri Laga olarak düşünülürse diğerinin muhtemelen 1923-1936 arasında Galatasaray Lisesi'nde resim muallimliği yapan Mehmet Ali (Şerifoğlu, 2003: 50; Yetik, 1940: 104; Anonim, 1974: 76-77) veya Yüzbaşı Mehmet Ali (1868-1935) (İslimyeli, 1965: 61; Boyar, 1948: 98) olduğu ileri sürülebilir.

Diğer taraftan, ilk Galatasaray sergilerine katılan ressamın çoğunun, İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Seyfi Paşa'nın önyak oluşuyla 1917'de savaş ve kahramanlık konulu resimler yapmak amacıyla Şişli'de bir araya geldiği görülmektedir (Arseven, 1993: 62, 127)³⁷. Şişli Atölyesi olarak bilinen bu atölyede çalışan ressamın esinlendikleri ana tema Çanakkale Savaşı olmuştur. Bu atölyede üretilen resimler, atölye dışında kalmış sanatçıların da katılımıyla "Savaş Resimleri ve Diğerleri" adıyla 1917'nin son, 1918'in ilk günlerinde Galatasaraylılar Yurdu'nda ve ardından 1918'in Mayıs ayında Viyana Üniversitesi salonlarında sergilenmiştir (Berk, 1943: 50)³⁸.

Çanakkale savaşı sırasında, Çanakkale'de Mevki-i Müstahkem ressamlığı yapmış biri olarak Mehmet Ali Laga, İstanbul ve Viyana'daki bu sergilere 9 suluboya resmiyle katılmıştır. Dolayısıyla bazı kaynaklarda (Giray, 2000: 117; Giray vd., 1995: 193; Gören, 1996: 52) belirtildiğinin tersine Mehmet Ali Laga, Şişli atölyesinde çalışan ressamlar arasında yer almamış; bu iki sergiye dışarıdan katılmıştır. Viyana'da açılan sergi, Türk ressamları tarafından Avrupa'da açılan ilk sergi olması nedeniyle Türk resim tarihi açısından önemlidir ve sergiyle ilgili haberler, iç ve dış basında yer almıştır (Gören, 1996: 56; Gören, 1997a: 52; Gören, 1997b: 65; Gören, 1998b: 62). Bunlara bağlı olarak, yaşamı boyunca çok fazla sergiye katılmayan Mehmet Ali Laga'nın, bu sergide resimleriyle yer alması önemlidir. Kızılay yararına, Almanca ve resimli olarak Viyana'da bastırılan sergi katalogunda (Epikman, 1964: 155), ressamın ismi Laga Bey³⁹ olarak geçmekte; resimler ise 79-87 arasında numaralandırılmış olup Çanakkale'yi konu almaktadır (Gören, 1997a: 71; Elibal, 1973: 76): "Çanakkale'de Cami", "Çanakkale'de Harabe", "Çanakkale Ulupınar", "Çanakkale'de Bağlar" ve "Çanakkale" ismini taşıyan 5 resim. A.Kamil Gören, bu resimlerden yedi

³⁷ (Gören, 1997a: 48; Gören, 1997b: 61; Gören, 1998b: 57; Gören, 2000: 124; Gören, 2002b: 36; Gören, 2005: 103; Giray, 2002: 18). Şişli Atölyesi'nin kim aracılığıyla kurulduğu konusunda çelişkili bilgiler vardır; bazı kaynaklarda, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın ismi geçmektedir. Sergi komiseri C.E.Arseven'in anılarında anlattıklarına bakılırsa Seyfi Paşa olması daha akla yakındır.

³⁸ Şerifoğlu, 2003: 20; Gören, 1997a: 52; Gören, 1997b: 63; Gören, 1998b: 59; Şanlıer, 2003: 23; Çetintaş, 2000: 466).

³⁹ Soyadı kanunu 1934'te çıktığına göre, bunun öncesinde hem Viyana sergisinde, hem de bazı Galatasaray sergilerinde Laga kelimesinin geçmesi dikkat çekicidir.

tanisini tam olarak belirleyememiş olup bunların Çanakkale Deniz Müzesi'ndeki eserler arasında olabileceğini ileri sürmüştür (1997a: 113). Çanakkale Deniz Müzesi'nin bir bölümü Mehmet Ali Laga'ya ayrılmış olup burada 97 tane karakalem resmi sergilenmektedir⁴⁰.

Galatasaray sergilerine, "Mehmet Ali" adında farklı iki sanatçının katıldığı anlaşılmakta; Mehmet Ali Bey ismi, ilk olarak 1923 sergi katalogunda karşımıza çıkmaktadır. Ama resim isimlerine bakıldığında İstanbul ve Çanakkale konulu olanlar ağırlıklı olmakla birlikte Bursa konulu bir resmin yer alması dikkat çekicidir (Şerifoğlu, 2003: 44). Çünkü Mehmet Ali Laga'nın doğadan çalıştığını ve o tarihe kadar Bursa'da görev almadığını düşünürsek katalogdaki bu ismin Mehmet Ali Laga olmadığı ileri sürülebilir. 1924 sergi katalogunda yer alan Mehmet Ali Bey'in, özellikle Çamlıca, Büyükkada ve Boğaz manzaraları yaptığı görülmektedir (Şerifoğlu, 2003: 47-48). 1924'te Bursa Askeri Lisesi'nde çalışmaya başlayan Laga'nın biraz önce söylenen nedenlerle bu resimlerin ressamı olmadığı düşünülebilir.

1925 sergi katalogunda ise Türk Ressamlar Cemiyeti⁴¹ üyelerinin listesi yer almakta ve burada Mehmet Ali Bey Laga (Bursa Lisesi Resim Muallimi) ile Mehmet Ali Bey (Galatasaray Lisesi Resim Muallimi) adları birlikte görülmektedir. Aynı yılın sergisindeki Mehmet Ali Bey Laga'nın resimlerinin isimleri tamamen Bursa'ya aittir (Şerifoğlu, 2003: 50, 52; Anonim, 1341: 47); Laga'nın 1924'te Bursa'da çalışmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda, 1925 sergisinin ressamın katıldığı tarihi belli olan ilk Galatasaray sergisi olduğunu söyleyebiliriz⁴². Bu sergiyle ilgili

⁴⁰ Viyana sergi katalogunda illüstrasyonu yer alan Laga'nın eserlerinden ikisinin (Gören, 1997a: 110) Çanakkale Deniz Müzesi'ndeki resimler arasında bulunmadığı yerine gidilerek anlaşılmıştır. Viyana'da sergilenen resimlerin renkli klişelerinin kaybolması (Arseven, 1993: 63), diğer resimleri karşılaştırma olasılığımızı azaltmıştır; ama belirtilen iki resmin müzede olmaması, diğerlerinin olma ihtimalini de düşürmektedir.

⁴¹ Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin adı, 1921'de Türk Ressamlar Cemiyeti, 1926'da Türk Sanayi-i Nefise Birliği, 1927'de Türk Sanayi-i Nefise Birliği, 1929'da ise Güzel Sanatlar Birliği olarak değişmiştir.

⁴² Yayınlarda yer alan bir fotoğraf, Mehmet Ali Laga ile ilgili bazı ipuçları vermektedir (Gören, 1998b: 49)⁴². Galeri Artist koleksiyonunda yer alan fotoğrafta (Res.3), soldan sağa olarak Feyhaman Duran (1886-1970), Hikmet Onat (1882-1977), Şevket Dağ (1876-1944), Mehmet Ali Laga (1878-1947), Halil Paşa (1857-1939) ve Güzin Duran (1898-1981) görülmektedir. Aralarında en yaşlısı Halil Paşa olup başındaki fes dikkate alındığında fotoğraf, hem Şapka kanunu (25 Kasım 1925) çıkmazdan önce, hem de ressamın ölüm tarihi 1939'dan önce çekilmiş olmalıdır. 1925 Kasım'ı öncesinde, sayılan ressamların hepsinin katıldığı Galatasaray sergilerine bakıldığında, Mehmet Ali Bey'lerin Laga olduğunu düşünürsek 1923, 1924, 1925 sergileriyle karşılaşırız.

olarak *Resimli Ay* dergisinde yayınlanan yazıda, Bursa Askeri Lisesi Muallimi Mehmet Ali Laga Bey'in Bursa manzaralarından 6 eserinin sergilendiği belirtilmekte olup bunlardan biri olan "Bursa'da Kar" tablosu, dergi için seçilerek basılmıştır (Anonim, 1341: 44).

Galatasaray sergilerinin 1927 yılı katalogunda da, Mehmet Ali Bey ismi karşımıza çıkmaktadır ve yine resimlerin isimleri tamamen Bursa'ya aittir (Şerifoğlu, 2003: 57). Aynı yıl İstanbul Halıcıoğlu Lisesi'nde görevlendirilen Mehmet Ali Laga'nın, Bursa dönüşü resimlerini bu Galatasaray sergisinde sergilemesi akla yakın görünmekte ve birkaç kaynakta bu şekilde geçmektedir (Tansuğ, 1993: 163; Yaman, 1994: 177; Şener, 2002: 37). 1929 sergi katalogunda, iki ayrı Mehmet Ali Bey ismiyle karşılaşmakta; yaptıkları resim isimlerine bakıldığında, birinci ressamın daha çok portre, ikinci ressamın manzara çalıştığı anlaşılmaktadır. Manzara resimleri, Bursa ve İstanbul'a aittir (Şerifoğlu, 2003: 63). Dolayısıyla katalogda ikinci sırada adı geçen ismin Laga olması muhtemeldir. Birinci sıradaki ressamın ise yukarıda bahsettiğimiz Mehmet Ali'lerden biri olabileceği düşünülebilir.

1933 sergi katalogunda ismi geçen Mehmet Ali'nin, sergilenen resim bir manzara olduğuna göre Laga olduğu düşünülebilir. 1941 sergi katalogunda ismi geçen ise Yüzbaşı Mehmet Ali'dir ve sergiye bir portre ile katılmıştır. Mehmet Ali Laga'nın kesin ve son olarak, ölümünden bir yıl önce yani 1946'daki sergiye, 4 manzara resmiyle katıldığı görülmektedir (Şerifoğlu, 2003: 104).

Çanakkale savaşı sonrası tekrar Kuleli Mektebi'ndeki resim muallimliğine dönen Mehmet Ali, 1924 (1340)'te Bursa Askeri Lisesi resim muallimliğine nakledilmiştir⁴³. Sonuçta, savaşlar nedeniyle çeşitli kesintilere uğramakla birlikte 1911-1924 yılları arasında Mehmet Ali, Kuleli'de resim muallimidir. Diğer taraftan Kuleli, eğitim sürekliliği göstermekle birlikte savaşlar ve İstanbul'un işgali nedeniyle mekan değişiklikleri yaşamıştır. Örneğin 1920'de İstanbul işgal edildiğinde öğrenciler, önce Kağıthane'de çadırlardan ibaret bir ordugaha, sonra Maçka'daki silahhanenin yanındaki karakol binasına ve Beylerbeyi'ndeki Jandarma Okulu'na taşınmış; ancak 1922'de Kuleli kışlasına geri dönebilmıştır (Anonim, 1991). Bu zor şartlarda eğitim veren okulda, Mehmet Ali'nin resim muallimliğini sürdürdüğü görülmektedir.

Fotoğraftaki ressamların görünüşleri ve yaşları da, verilen yıllarla uyumaktadır. Dolayısıyla Mehmet Ali Laga, 1923, 1924 sergilerine de katılmış olabilir ve fotoğraf, üç yıldan birine tarihlenebilir; ama şu aşamada kesin bir yargıya varmak zordur.

⁴³ 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

1924-1927 arasında Mehmet Ali, Bursa İkinci (Askeri) Lisesi'nde resim muallimidir⁴⁴. 1924 yılı, önemli bir tarihtir; çünkü 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanununun 5.maddesi gereğince askeri okullar, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden (Milli Savunma Bakanlığı) ayrılıp Maarif Vekaleti'ne (Eğitim Bakanlığı) bağlanarak sivilleştirilmiştir. Dolayısıyla Kuleli ve Bursa askeri liseleri de aynı uygulamaya tabi tutulmuş; Bursa Askeri İdadisi, Bursa İkinci Lisesi adını almıştır. Ama askeri okulların bu statüsü, ancak bir yıl sürmüş; 1925'te eski statülerine kavuşarak askeri lise sıfatını kazanmışlardır (Anonim, 1991: no.suz; Görgülü, 1994: 40, 54-55, 126, 282, 285). Yine Tevhid-i Tedrisat kanunu gereğince subay olan öğretmenler, ordunun diğer birliklerinde görevlendirilmişlerdir (Görgülü, 1994: 55). Arşiv belgelerinde bununla ilgili bir ipucuna rastlanmamış olsa da, Mehmet Ali'nin tam bu yılda görev yerinin değişmesi, konuyla bir bağlantısı olabileceğini düşündürmektedir.

Mehmet Ali Laga ile daha ilkokul öğrencisiyken Bursa-Pınarbaşı'nda rastlaşan Nüzhet İslimyeli, 1926'da Bursa-Işıklar Askeri Lisesi'ne girmiş ve buradaki ilk resim dersinde, binbaşı üniformasıyla ressamı karşısında görünce şaşkınlık ve sevinci birarada yaşamıştır (İslimyeli, 1965: 79; İslimyeli, 1999: 25-26). Yazar, 1927'ye ait notlarında ise resim hocası Laga'nın, İstanbul'a gittiğinden, yerine Celal Esat Arseven'in geldiğinden bahsetmektedir (İslimyeli, 1999: 29). Sonuçta, Nüzhet İslimyeli'nin anılarında anlattıklarıyla ve verdiği tarihle arşiv belgelerindeki bilgiler birbirine paralellik göstermektedir. Ama ressamın biyografisinin yer aldığı ansiklopedilerde ve Türk resim sanatıyla ilgili kaynaklarda bu tarihler, diğerleri gibi yanlış verilmiş; 1914'te Bursa Lisesi'ne, 1919'da Halıcıoğlu Lisesi'ne geldiği, 1924'te emekli olduğu (İslimyeli, 1965: 78)⁴⁵ ve buna bağlı olarak emekliliğinden sonra Bursa'ya gelerek çalıştığı yazılmıştır (İslimyeli, 1965: 78; Yaman, 1994: 177).

Aslında Mehmet Ali, 1927 (1343)'de İstanbul-Halıcıoğlu Askeri Lisesi resim muallimliğine becayiş (karşılıklı yer değiştirme) ile geçmiş⁴⁶ ve 1930'da yaş haddinden emekli olmuştur. Arşiv belgelerine göre emekli olduğu kurum, Bursa Askeri Lisesi'dir⁴⁷; ama Halıcıoğlu Askeri Lisesi'nden

⁴⁴ 1340 (1924) senesinde Bursa İkinci Lisesi'nde doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*); 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

⁴⁵ (Özsezgin, 1981; Özsezgin, 1999: 331; Giray vd., 1995: 270; Giray, 1999, 209; Gültekin, 1992: 42; Şerifoğlu, 2003: 119; Yaman, 1994: 177; Çetin, 1988: 3; Şener, 2002: 36; Dönmezoğlu, 1995: 97; Başkan, 1994: 61).

⁴⁶ 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

⁴⁷ Mehmet Ali'nin emekliliğine dair, Reiscumhur Gazi M.Kemal'in tasdik ettiği 12.7.1930 tarihli belge (*T.C., M.S.B Genel Arşiv Müdürlüğü*); M.M.V.Tekaüt

tekrar Bursa Askeri Lisesi'ne döndüğüne dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla görev yerinin, becayiş ile değişmesi, bağlı olduğu kurumun aynen kalması ihtimalini düşündürmektedir.

Mehmet Ali Laga'nın emekliliğinden ölümüne kadar geçen süre içinde (1930-1947) neler yaptığı hakkında elimizde pek fazla bilgi yoktur. Güngör Tekçe (2007: 63), Laga'nın emekli olduktan sonra Şeyh Zafir konağında yaşadığını söylerken Güner Ener de (1995: 106), ressamın 1940'lı yıllarda hala orada yaşadığını anlatmaktadır. Bir yandan da Beşiktaş-Akaretler'deki özel atölyesinde resim çalışmalarını sürdüren Laga'nın, bu dönem içinde belli bir süre fahri olarak Güzel Sanatlar Akademisi'nin İdari İşler müdürlüğünü yürüttüğü çeşitli kaynaklarda yazmaktadır (Şerifoğlu, 2003: 119; Tansuğ, 1997: 1087; İslimyeli, 2005: 116; Çetin, 1988: 3). 1930'larda, Beşiktaş'taki atölyesinde hocası Mehmet Ali Laga'yı ziyaret eden Nüzhet İslimyeli (1999: 31), ressamın, paraya gereksinimi olmadığından fahri olarak akademide bu görevi yaptığını belirtmektedir. Gönül Gültekin (1992: 42) ve Seyfi Başkan (1997: 94) ise, Laga'nın emeklilik tarihini 1924 kabul ederek bu yıldan 1947'deki ölümüne kadar ressamın fahri müdürlük görevini yürüttüğünü söylemektedir. Sami Yetik (1940: 102) ise, metnine düştüğü dipnotta, binbaşı emeklisi Laga Mehmet Ali'nin, Beyoğlu Musevi Mektebi'nde resim muallimi olduğunu belirtmektedir. Yetik'in, kitabının ilerleyen sayfalarında (1940: 104), Galatasaray Lisesi eski resim muallimlerinden Mehmet Ali diye bahsettiği ismi, Laga olarak yorumlayanlar (Turgut, 2005: 64; Taktak, 1984b: 20) olsa da, yazarın Laga kelimesine yer vermemesinden ve Laga ile ilgili dipnotta verdiği bilgilerin farklı olmasından dolayı bu Mehmet Ali'nin başka biri olduğu, yukarıki satırlarda bahsi geçen Mehmet Ali Bey olduğu düşünülebilir.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nden sonra Güzel Sanatlar Birliği⁴⁸ ve 1944'te Ankara'da kurulan Emekli Ressam Subaylar Derneği'nin çalışmalarına da katılan Mehmet Ali Laga, bu grupların resim sergilerinde eserleriyle yerini almıştır (Özsezgin, 1981; İslimyeli, 1965: 27; Pelvanoğlu, 2005: 94). Örneğin Emekli Ressam Subaylar Derneği'nin 1945'te Ankara'da açtığı sergiye Laga'nın, 9 tanesi Bursa'ya, 18'i İstanbul'a ait toplam 27 tabloyla (Olca, 1945: 29; Pelvanoğlu, 2005: 94); 1947'deki üçüncü sergiye, 30'dan fazla tabloyla katıldığını ve bu sergideki tablolarıyla dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün dikkatini çektiğini biliyoruz (Boyar, 1947: 5).

Şubesi'nden verilen 20.8.1930 tarihli belge (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

⁴⁸ Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin adı, 1921'de Türk Ressamlar Cemiyeti, 1926'da Türk Sanayi-i Nefise Derneği, 1927'de Türk Sanayi-i Nefise Birliği, 1929'da ise Güzel Sanatlar Birliği olarak değişmiştir.

Diğer taraftan Gültekin Elibal (1973: 77), Laga'nın, Şişli Atölyesi'nin Viyana'daki sergisi dışında yaşamı boyunca bir sergiye katılmadığını belirtmektedir. Burada büyük ihtimalle söylenilmek istenen, Laga'nın yaşadığı sürece kişisel sergi açmamış olmasıdır (Yaman, 1994: 177). Ressamın hiçbir zaman para karşılığında resmini satmak istememesi, bu durumu açıklamaktadır.

Mehmet Ali Laga'nın ölüm ilanı, 2 Eylül 1947 tarihli *Cumhuriyet* ve *Vatan* gazetelerine verilmiştir. İki ilanin metni aynıdır: Şeyh Zafir Efendi hafidi ve tanınmış ressamlarımızdan Mehmet Ali Laga'nın, aynı gün Zafir konağından alınarak Beşiktaş Sinanpaşa camiindeki ikinci namazından sonra Yahya Efendi'deki aile kabristanına defnedileceği yazılmıştır⁴⁹. Bazı kaynaklarda (Gören, 1999a: 41; Yaman, 1994: 177), Laga'nın vefat ettiği ay Ağustos olarak belirtilmiş olmakla birlikte elimizde bunu kanıtlayacak bir belge yoktur; ölüm ilanına bakılarak 1 Eylül'de vefat ettiği söylenebilir.

Mehmet Ali Laga'nın ölümünden sonra onun adına, başta Ankara olmak üzere İstanbul ve İzmir'de çeşitli sergiler düzenlenmiştir. Bugün Laga'nın resimleri, çeşitli müzeler (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Ankara Resim ve Heykel Müzesi, Çanakkale Deniz Müzesi) ve özel koleksiyonlarda (İş Bankası, Ziraat Bankası, Milli Kütüphane, Naci Terzi, Naci Yatıkkaya, Uğur Yatıkkaya, vb.) bulunmakta olup müzayedelerde satışa sunulmaktadır.

Çallı Kuşağı sanatçıları ile aynı ortamı paylaşan Mehmet Ali Laga, Türk resim tarihinde, bizzat savaşa katılmış sayılı ressamlardan biridir. Savaşlara katılmış, esir düşmüş ve bu koşullara bağlı olarak görev yeri sürekli değişmiş biri olmasına rağmen hem bir asker olarak, hem de bir ressam olarak resim yapmayı sürdürmüştür. Diğer taraftan böyle zor şartlar altında gelişme çabası içinde olan Türk resim sanatı faaliyetlerine, özellikle sergilere katılmıştır. 1897'de Sanayi-i Nefise madalyası alan⁵⁰ ve kendisini öncelikle bir ressam sayan Laga, o dönemdeki çoğu asker ressamımız gibi çeşitli okullarda öğretmenlik yaparak yeni ressamların yetişmesinde rol oynamıştır. Hem bu yönüyle, hem de resim üslubuyla hocası Ali Rıza'nın izinden giden Laga'nın askeri kariyeri ile ressamlığı birbirine paralel olarak gelişme göstermiştir.

⁴⁹ Tarafımızdan mezarlıkta yapılan araştırma ve Yahya Efendi Mezarlığı'ndaki mezar taşlarını inceleyen Prof.Dr.Edhem Eldem ile yapılan yazışma sonucunda, ressamın mezarıyla ilgili bir ipucuna rastlanmamıştır; dolayısıyla mezar taşının kırılıp kaybolduğu düşünülebilir. Mehmet Ali Laga'nın yeğeni ve tek varisi olan Fahire Yatıkkaya'nın oğulları Naci ve Uğur Yatıkkaya ise ressamın mezarıyla ilgili bir bilgiye sahip değildiler.

⁵⁰ 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi'ndeyken doldurulan sicil kağıdı (*T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü*)

BİBLİYOGRAFYA

- Aksaray, Y.B. (2004). *İstanbul Deniz Müzesi Resim Koleksiyonu*, İstanbul.
- Anonim (1972). “Laga (Mehmed Ali)”, *Meydan Larousse*, cilt 7, İstanbul, s.768.
- Anonim (1991). *Kuleli Askeri Lisesi Öğretmenler Albümü (1845-1990)*, İstanbul.
- Anonim (1341). “Ressamlarımızın Bu Seneki Sergisi”, *Resimli Ay*, Ağustos 1341, s.44-47.
- Anonim (1989). “M.Ali Laga'nın Resimleri”, *Tercüman Gazetesi*, 17 Ekim 1989, s.5.
- Anonim (1974). *Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 1868-1968*, İstanbul.
- Anonim (1994). *Muharebe Konulu Resim Sergisi Katalogu*, 15 Eylül-15 Ekim 1994, İstanbul.
- Arseven, C.E. *Türk Sanatı Tarihi*, cilt 3 (Heykel-Oyma-Resim), İstanbul.
- Arseven, C.E. (1993). *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, İstanbul.
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul.
- Başkan, S. (1991). *Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları*, Ankara.
- Başkan, S. (1994). *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti*, Ankara.
- Başkan, S. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim*, Ankara.
- Başkan, S. (1999). “Şehit Hasan Rıza Osmanlı Savaşlarının Ressamı”, *Türkiye'de Sanat*, sayı 40, İstanbul, s.50-57.
- Batur, A. (1996); “Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul”, *Mimari Akımlar-I*, İstanbul, s. 94-117.
- Bayazoğlu, Ü. (2003). “Şehit Hasan Rıza'nın Bitmeyen Çilesi”, *Tarih ve Toplum*, sayı 233, İstanbul, s.25-31.
- Berk, N. (1943). *Türkiye'de Resim*, İstanbul.
- Berk, N. (1972). *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*, İstanbul.
- Berk, N. ve Gezer, H. (1973). *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İstanbul.
- Boyar, A.S. (1947). “Ressam Mehmet Ali Laga'yı Kaybettik”, *Vatan Gazetesi*, 5 Eylül 1947, s.5.
- Boyar, P. (1948). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları: Hayatları ve Eserleri*, Ankara.
- Büyüker, K. (2004). *Şeyh Muhammed Zafir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi*, İstanbul.
- Çam, Y. (1999). “Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Harbiye”, *Türk Tarihinde Harbiye*, Ankara, s.40-55.

- Çetin, M.İ. (1988). *Ressam Mehmet Ali Laga ve Çanakkale Resimleri*, Çanakkale.
- Çetintaş, V. (2000). “Türk Plastik Sanatlarının Gelişim Sürecinde İstanbul’da Açılan Sergiler (1849-1923) ve Sanata Katkıları”, *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu-Bildiriler*, 7-15 Nisan 2000, Süleyman Demirel Üniversitesi, s.457-467.
- Derman, M.U. *Üsküdarlı Ressam Hoca Ali Rıza Bey*, Ankara.
- Devrim, M. (2003). “Türk Resminde Mimarinin Kullanımı”, *Türkiye’de Sanat*, sayı 57, İstanbul, s.16-23.
- Dönmezoğlu, Y. (1995). *Türkiye İş Bankası Sanat Koleksiyonu’nda Resimleri Bulunan Asker Ressamlar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Resim Anasanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Elibal, G. (1973). *Atatürk ve Resim-Heykel*, İstanbul.
- Ener, G. (1995). “Has Semt: Beşiktaş”, *İstanbul Dergisi*, sayı 15, s.100-107.
- Epikman, R. (1964). “Türkiye’de Resim Sergilerinin Gelişmesi”, *Türk Kültürü*, sayı 18, s.152-157.
- Ergin, O.N. (1941). *Türkiye Maarif Tarihi*, cilt 3, İstanbul.
- Erhan, K. (1986). *Hoca Ali Rıza*, Ankara.
- Eyüboğlu, İ.Z. (1987). *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, İstanbul.
- Giray, K., Derman, U. ve Bodur Eruz, F. (1995). *Sabancı Koleksiyonu*, İstanbul.
- Giray, K. (1999). *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu’ndan Örneklerle Manzara*, İstanbul.
- Giray, K. (2000). *İş Bankası Resim Koleksiyonu*, İstanbul.
- Giray, K. (2002). *Sakıp Sabancı Müzesi Resim Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul.
- Gören, A.K. (1993). “Türk Resim Sanatının Gelişim Süreci İçinde Batılı anlamda Figür Sorunu”, *Artist*, sayı 18, İstanbul, s.18-25.
- Gören, A.K. (1994). “Türk Resim Sanatında Figür Sorununun Evreleri”, *Sanat Çevresi*, sayı 190-191, İstanbul, s.12-19.
- Gören, A.K. (1996). “Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi, Viyana Sergisi ve Gerçekleştirilemeyen Berlin Sergisi”, *Türkiyemiz*, sayı 78, İstanbul, s.50-59.
- Gören, A.K. (1997a). *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, İstanbul.

- Gören, A.K. (1997b). “Türk Resim Sanatının Gelişim Çizgisinde İki Önemli Evre: Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi”, *Sanatsal Mozaik*, sayı 26, İstanbul, s.56-65.
- Gören, A.K. (1998a). “Türk Resim Sanatında Edirne: Edirne’ye Yerleşen Ünlü Ressam: Şehit Hasan Rıza (1858-1912) ve Türk Ressamların Gözüyle Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul, s.633-644.
- Gören, A.K. (1998b). *50.Yılında Akbank Resim Koleksiyonu*, İstanbul.
- Gören, A.K. (1999a). “Laga, Mehmet Ali”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul, s.41-42.
- Gören, A.K. (1999b). “Hasan Rıza (Şehit)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, s.546-547.
- Gören, A.K. (2000). “Sanatta Etkileşim Bağlamında Türk Resim Sanatında Bir Tema: Savaş, Bir Mekan: Şişli Atölyesi (Savaşta Sanat ya da Sanatın Savaşı)”, *Uluslararası Sanatta Etkileşim Sempozyumu-Bildiriler*, 25-27 Kasım 1998, Ankara, s.122-127.
- Gören, A.K. (2002a). “Yenileşme Döneminden Cumhuriyet Dönemi-ne Türk Resim Sanatının Evreleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 15, Ankara, s. 428- 439.
- Gören, A.K. (2002b). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türk Resim Sanatı:1”, *rh+Sanat*, sayı 2, İstanbul, s.32-39.
- Gören, A.K. (2003). “Tablolarda Fetih Sahneleri Bağlamında Hasan Rıza ve Zonaro’nun İstanbul’un Fethi Tablolarının İlişkisi Üzerine Bir Deneme”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüpsultan Sempozyumu-Tebliğler*, 9-11 Mayıs 2003, s.281.
- Gören, A.K. (2005). “Şişli Atölyesi’nin Modelleri- Atölyede Açılan Cephe-den Bir Savaş Betimlemek”, *Antik&Dekor*, sayı 88, İstanbul, s.100-105.
- Görgülü, İ. (1994). *Işıklar Askeri Lisesi Tarihi*, Bursa.
- Gültekin, G. (1992). *Batı Anlayışında Türk Resim Sanatı*, Ankara.
- Güven, M.S. (1999). *Ebu’l Hasan Şazili ve Şaziliyye*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- İslimyeli, N. (1965). *Asker Ressamlar ve Ekoller*, Ankara.
- İslimyeli, N. (1966). “Deniz Ressamımız Gelibolulu Süvari İhsan ve Onun Ünlü Bir Eseri”, *Ankara Sanat*, sayı 3, s.16.
- İslimyeli, N. (1967a). “Ali Rıza Hoca”, *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi*, cilt 1, Ankara, s.30-34.

- İslimyeli, N. (1967b). "Laga Mehmet Ali", *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi*, cilt 2, Ankara, s.441-444.
- İslimyeli, N. (1967c). "İhsan, Mülazım Gelibolulu", *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi*, cilt 2, Ankara, s.341-342.
- İslimyeli, N. (1999). *Yaşam Öyküm*, Ankara.
- İslimyeli, N. (2005). *Suluboya Resim Sanatı Tarihi*, Ankara.
- Kara, M. (2002). *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul.
- Köksal, A. (1989). "Mehmet Ali Laga'nın Çanakkale Resimleri", *Milliyet Sanat*, sayı 224, 15 Eylül 1989, s.44-45.
- Olçay, H. (1945). "Emekli Subaylar Resim Sergisi", *Ülkü*, sayı 1, s.28-29.
- Oral, H. (2002). "Hoca Ali Rıza", *Gösteri*, sayı 241, İstanbul, s.36-38.
- Özcan, A. (1999). "Muhammed Zafir (Şeyh)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul, s.225-226.
- Özdamar, M. (1994). *Dersaadet Dergahları*, İstanbul.
- Özdeniz, E. (2000). *Türk Deniz Subayı Ressamları*, İstanbul.
- Özsezgin, K. (1981). "Mehmet Ali Laga", *Milliyet Sanat eki: Türk Ressamları-12*.
- Özsezgin, K. (1997). *Sami Yetik*, İstanbul.
- Özsezgin, K. (1998). *Cumhuriyet'in 75.Yılında Türk Resmi*, İstanbul.
- Özsezgin, K. (1999). "Laga, Mehmet Ali", *Türk Plastik Sanatçıları*, İstanbul, s. 331.
- Pelvanoğlu, B. (2005). "Bir Manzara Ustasının Portresi: Mehmet Ali Laga", *Bursa'da Yaşam Dergisi* (Olay Gazetesi Armağanı), Mayıs 2005, s.86-98.
- Saraççı, B. (1991). "Emanet Bırakılmış İki Bavuldan Arta Kalanlar", *Argos*, no.36, s.84-98.
- Şanlıer; Z. (2003). "Bir Zamanlar Galatasaray'da", *Radikal Gazetesi*, 2 Haziran 2003, s.23.
- Şapolyo, E.B. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul.
- Şener, A.A. (2002). *Mehmet Ali Laga'nın Sanat Anlayışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şerifoğlu, Ö.F. (2003). "Bir Ustanın Müjdecisi Sayfalar", *Sanat Dünyamız*, sayı 86, s.118-121.
- Şerifoğlu, Ö.F. (2003). Resim Tarihimizden: *Galatasaray Sergileri 1916-1951*, İstanbul.

- Şerifoğlu, Ö.F. (2005). (Haz.); *Hoca Ali Rıza*, İstanbul.
- Taktak, Y. (1984a). “Osmanlı İmparatorluğu Son Dönemi Ressamları-4: Hüseyin Zekai Paşa”, *Hayat Mecmuası*, sayı 40, İstanbul, s.20-21.
- Taktak, Y. (1984b). “Osmanlı İmparatorluğu Son Dönemi Ressamları-7: Hoca Ali Rıza”, *Hayat Mecmuası*, sayı 43, İstanbul, s.20-21.
- Tanman, M.B. (1994). “Şazelilik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul, s.139-140.
- Tanman, M.B. (1998). “Ertuğrul Tekkesi”, *Dünden Bugüne Beşiktaş*, İstanbul, s.190-195.
- Tansuğ, S. (1985). “Ressam Mehmet Ali Laga”, *Sanat Çevresi*, sayı 77, İstanbul, s.24-25.
- Tansuğ, S. (1991). “Ressam Mehmet Ali Laga”, *Mehmet Ali Laga Sergi Katalogu*, Halkbank Sanat Galerisi, 21 Mayıs-7 Haziran 1991, s.3-7.
- Tansuğ, S. (1993). *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul.
- Tansuğ, S. (1997). “Laga, Mehmet Ali”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul, s.1087.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı Genel Arşiv Müdürlüğü’ndeki Binbaşı Mehmet Ali’ye ait arşiv dosyası: (1326 (1910) senesine ait Nüfus Tezkeresinin Sureti, 1340 (1924) senesinde Bursa İkinci Lisesi’nde doldurulan sicil kağıdı, 1341 (1925) senesinde Bursa Askeri Lisesi’nde doldurulan sicil kağıdı, 1926 senesine ait sicil kağıdı, 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi’nde doldurulan Tercüme-i Hal Kağıdı, 1927 senesinde Halıcıoğlu Askeri Lisesi’nde doldurulan sicil kağıdı, 1334 (1918) senesine ait sicil kağıdı, Mehmet Ali’nin, kıdemli yüzbaşılığa terfi olunması için verdiği 1332 (1916) tarihli dilekçe, Mehmet Ali’nin emekliliğine dair, Reisicumhur Gazi M.Kemal’in tasdik ettiği 12.7.1930 tarihli belge, M.M.V.Tekaüt Şubesi’nden verilen 20.8.1930 tarihli belge)
- Tekçe, G. (2007). *Zafir Konağında Bir Tuhaf Zaman*, İstanbul.
- Turgut, N. (2005). “Üsküdarlı Ressam Hoca Ali Rıza Bey”, *Hoca Ali Rıza* (Haz.Ö.F. Şerifoğlu), İstanbul.
- Ünver, A.S. (1949). *Ressam Ali Rıza- Hayatı ve Eserleri*, İstanbul.
- Ünver, A.S. (1970). *Ressam Şehit Hasan Rıza- Hayatı ve Resimleri*, İstanbul.
- Ünver, A.S., Akdik, Ş. vd. (1966). Üsküdarlı Hoca Ali Rıza, *Ankara Sanat-Özel Sayı*, 31 Mayıs 1966.
- Üstünipek, M. (2007). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çağdaş Türk Sanatında Sergiler 1850-1950*, İstanbul.

- Vahyi, M. (1330). “Büyüklerimizin Borçları Pek Çoktur”, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, Numara 14, 1 Mart 1330, s.146- 147.
- Vassaf, H. (1990). *Sefîne-i Evliya*, İstanbul.
- Yasa Yaman, Z. (1994). “Laga, Mehmet Ali”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5, s.177.
- Yetik, S. (1940). *Ressamlarımız*, cilt 1, İstanbul.
- (Yetik), M.Sami (1330). “Ressam Hasan Rıza Bey”, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, no.14, 1 Mart 1330, s.148-150.

RESİM LİSTESİ

Res.1- Mehmet Ali Laga (1878-1947)

Res.2- 1326 (1910) senesine ait Nüfus Tezkeresinin Sureti (T.C., M.S.B. Genel Arşiv Müdürlüğü)

Res.3- Bir Galatasaray sergisinde, tablolar asılırken; soldan sağa: Feyhaman Duran, Hikmet Onat, Şevket Dağ, Mehmet Ali Laga, Halil Paşa, Güzin Duran.

Res.1

Res.3